

Nevezett nő folyamodni fog, hogy ezen segély neki még jövő évre is engedélyeztessék.
Igen kérek tehát, tekintettel arra, hogy e szegény özvegynek gyermekeket is kell felnevelnie, légy oly kegyes, vedd őt pártfogásodba s segítsd őt hathatós befolyással céljának elérésében.

Hazafias üdvözlettel maradok
régi híved
Klapka György

Budapest Sept. 15^{én} 1890

Egy korábbi alkalommal pedig névjegyére írta fel ajánló sorait.

Igen tisztelt barátom,

Ezennel bátorkodom kegyes párt fogásodba melegen ajánlani özvegy Mészáros Istvánnét.

Számos családja van, tegyük érte a mit tehetünk.

tisztelő híved

Klapka

18. 2. 90.

D. Szemző Piroska

VAJDA JÁNOS HÁROM ISMERETLEN RÖPIRATA

A három ismeretlen röpirat: *Magyar politika, Magyar önkormányzat és birodalmi egység, A köztörvényhatósági önkormányzat biztosításáról*. Az első kettő 1866-ban, a harmadik 1867-ben, mindhárom Pesten Heckenast Gusztáv kiadásában jelent meg. Megtalálhatók az OSzK-ban. Létezésükről nem tud a Vajda-kutatás. Hitelességük vitathatatlan. Amennyiben nem tartanánk elegendőnek a Vajdát annyira jellemző szóhasználatot: óhajt helyett ohajt, avatatlan, törhetetlen, végrehajthatatlan stb. helyett avatlan, törhetlen, végrehajthatlan; a szövegébe szőtt sok latin kifejezést: az ő állambölcse fontolgatással fog győzni „cunctando vincet”, az állam hajóját kormányzók „sedent in puppi et clavum tenent”, a lehetetlenség „circuli quadratura”, a büntetőtörvény megfeneklésének oka az elfogadható ítélkezéshez a bizonyítékok vég nélküli keresésére „prudentis indicis arbitrium”. A röpiratok név nélkül jelentek meg, miként abban az időben Vajdának legtöbb írása, mibenlétükkel igazolják szerzőségét: stílusukkal, sajtóságos gondolatfűzésükkel, tartalmukkal.

Vajda 1865 végén már hazatért Bécsből, ahová elmenekült, minthogy a politikai nézeteit tükröző *Önbtárlat* (Lipcse 1862), *Polgárosodás* (1862. már Pesten), c. röpirataiban, továbbá a Magyar Sajtóban 1863 első felében, szerkesztése idején közölt cikkeiben szembehelyezkedett az őt üldözőbe vett közfelfogással. Hazatérte előtt levelet írt röpiratai és a Magyar Sajtó kiadójának, Heckenastnak, akivel mindvégig egyazon társadalmi, nemzeti-politikai ellenzéki nézetet képviselnek: „... nem vehetném én fel újra az elejtett fonalat, ildomos okkal-móddal, feltéve, hogy ez idő alatt és kivált itt sokat tanultam. – Pár héttel ezelőtt, egy meginduló politikai lap részéről tettem is ajánlatot, ebből azt sejttem, hogy rám nézve a legellenzékibb pártok részéről is elenyésztek a skrupulusok és a közvéleménynek ez az átalakulása valószínűleg egyre közelebb érend azon irányhoz (ti. az Ausztriával való megegyezés), amit én képviselni kezdtem. – Én azt hiszem, hogy egy és más nagyobb és felelősségem alatt szerkesztett lapnak, hatalmas fő- vagy segédmunkatársa lehetnék. Nevemmel nem lépnék elő, sőt ha ön jónak látná, első hónapban teljesen titok maradhatna közreműködésem. A szerkesztőségben nem jelenhetvén meg, csupán cikkeket adnék át önnek. – Én már a jelen fordulatot is kedvezőnek látom a tervre nézve, a jövendő dolgok sejtelve pedig még inkább reményt nyújt.”¹

E sorok akkor íródtak, mikor már a Lajtán túl is érezni kezdték a rendszerváltozás szükségességét, a Magyarországgal való kibékülés halaszthatatlanságát: az 1865. november 12-én megnyílt birodalmi tanácsülésen Ferenc József trónbeszédében már kilátásba helyezte a magyar országgyűlés újbóli összehívását. Bécs főállamügyvéze ugyanitt felszólalt a Magyarországon négy éve tartó (1861–1865),

¹Vö. *Magyar írók kenyere*. Arany János, Tompa Mihály, Vajda János ismeretlen levelei. Világ 1913. dec. 25., 68. o.

az önkényuralom és a kiegyezés közötti belpolitikai helyzet: a provizórium azonnal történő fel-függesztése, a katonai törvényszékek hatályon kívül helyezése érdekében; követelte, hogy az össze-hívandó magyar országgyűlésre szabadon választhassák meg követeiket, a kormány semmiféle erő-szakkal be ne avatkozzék. Hangoztatta, hogy bizalommal kell a magyarokat megnyerni. Ezzel szemben Schmerling a provizórium állandósulására összpontosított. Vele szemben a magyar udvari kancellárián felállították a kilátásba helyezett országgyűlés előkészítő osztályát. Magyarországon megelégedőtt a meggyőződés: az országnak közvetlenül a koronával, vagyis a királlyal kell kiegyeznie. Ferenc József határozott: a magyar ügyet az országgyűlésen vitassák meg, ott nyerjen megoldást.

Vajda a Heckenasthoz intézett levelében joggal írhatott „jelen fordulatról, megsejtett, kedvező jövőről”, mert mint a Bécsben székelő magyar kir. udvari kancellári „iktató igazgatói segédje”² és ugyanott működő protektorainak: Dr. Kelemen Mór udvari segédfoglalalmazó- és törvényszéki magyar írói tanácsulaknak, valamint a sajtóiroda igazgatójának, Kecskeméthy Aurélinak pártfogoltja, a birodalmi tanácsulésekkor az írói karzaton hallgatja a Magyarországra vonatkozó vitákat; ugyanakkor számba veszi Ausztria egyre csökkenő erőpozícióit, a Lajtán túliak kibékülésre kényszerítő helyzetét. Vajda fanatikusan hitt politikai küldetésében, szavának erejével részt akart venni a nemzet „boldogabb jövőjének alakításában”, demokratikus önkormányzatának kiépítésében és a három ismeretlen röpi-ratának megfogalmazásakor még olyan nemzeti érzéssel, mely a határainkon belül velünk élő egyéb nemzetiségeket is a magyarkhoz hasonlóan megbecsüli.

Heckenast pedig a magyar demokratikus szellemi-társadalmi életnek könnyvel, sajtóval szervezője, jól ismerte Vajdának a kor politikai mozgalmait iránt fogékony tollát és méltán remélte, hogy alkotmányunk visszaállításának izgalmas, küszöbön levő korszakában mindazok mohón olvasni fogják, akik a magyar politikai életet figyelik.³

A *Magyar politika* 1866 augusztus közepén hagyhatta el a sajtót, ugyanis a Vasárnapi Újság aug. 26-i számában az Irodalom és művészet rovat így hívja fel rá a közfigyelmet: „Új könyvek. Heckenast Gusztáv kiadásában megjelent Magyar politika (Röpirat). Ára 40 kr.” Még e számban a hirdetések között ismétlődik hozzáfűzve: minden könyvkereskedésben kapható, formája nagy nyolcadrét, terje-delme 37 oldal. (VU 34. sz. 411. o.)⁴ Tulajdonképpen a három röpiratot célja szorosan összekapcsolja: a minél előnyösebb kiegyezést kívánják szolgálni.

A *Magyar politikáról* jogosan állíthatjuk: Vajda-röpirat. Megdönthetetlenül bizonyítja egy másik, az 1881-ben P–i Z–th A–I jeggyel megjelent tőle származó *Magyar birodalmi politika* (Pest, Aigner).⁵ A kettőnek egybevetése az azonos szerzőnek politikai eszme-futtatását, illetve az 1866-ban megjelentben levőnek 1881 időszériú politikai helyzetéhez alkalmazott továbbfejlesztését tükrözi: a magyar politikát magyar *birodalmi* szintre emeli.

² A Vajda-irodalom mindeddig csupán találgatta, hogy a költő milyen állást töltött be a magyar kancelláriánál. A jelzettel két adat igazolja: a tiszti címár felsorolja lakásukkal együtt a kancellária tisztviselőit és e névsorban az iktatóhivatal tisztviselői között és minőségben találjuk „Vajda András iktató igazgatói segéd I., Josefstadt, Buchfeldgasse 10”; *feltételezhető lenne, hogy ez az „András”* nem azonos Vajda Jánossal, azonban ismerjük egy ebből az időből Jókai Mórhoz intézett levelét, melyet így zár: „Híved Vajda János Bécs Josefstadt. Buchfeldgasse Nr. 9 (sic!) I. Stock.” A tiszti címáraknak hátszámozásai pedig tapasztaltan pontatlanok nem egy esetben. Országos Naptár az 1866. évre. Pest 1866. Kiad. és ny. HECKENAST Gusztáv. Tiszti névtár. I. szakasz. – Vajda levele Jókaihoz vö. BAROSS Gyula, *Vajda János vezeklése*. Napk 1925. 310–312. o. *Jókai Összes művei II. Levelezés, 92–93 (1975), Vajda János összes művei VI.* Politikai röpiratok. 1970. 455.

³ Heckenast előszeretettel és igen nagy mennyiségben adott ki politikai röpiratot, nála jelent meg Világos után Kemény Zsigmond Forradalom után (1850), Még egy szó a forradalom után (1851) c. röpirata is. E politikai műfajt a nagy hullámverésű nemzeti-társadalmi mozgalmak oly mértékben elburjánztatták, hogy 1867 júniusában a belügyminiszter eltította utcai árusításukat, rendelkezése azonban sem szerzőt, sem kiadót nem riasztott vissza.

⁴ Heckenast organumaiban, megjelenésétől kezdve egészen kifogyásáig, hirdette e röpiratot: VU 1866. szept. 16., okt. 21. stb. A VU társlapjában, a Politikai Újdonságokban: 1866. szept. 9–dec. 5.

⁵ Vö. VAJDA János, *Politikai röpiratok*, in *Vajda János összes művei VI.* Bp. 1970. 569–586.

Az 1866-i röpirat az osztrákoknak a poroszok elleni háborújában Sadowánál július 3-án elszennvedett veresége, ennek következtében a Német Szövetségből történt kiválása (Poroszország magához csatolta Hessen-Kasselt, Schleswig-Holsteint, Majna-Frankfurtot; Ausztriának le kellett mondania Velencéről is) után íródott. A 14 szakaszra tagolt munka lényege Vajda megfogalmazásában a belpolitikai főfeladat két érdeknek, a birodalom egységének és Magyarország önállóságának a biztosítása; elérhető: „A kettőnek egyesítésével, ha a birodalom egysége Magyarország önállóságára alapíttatik.” (Kiemelte – Vajda.)

Az osztrák birodalmi kormány válaszút elé került, vagy követi az eddigi hagyományos német politikát és ez esetben új háborúra kell készülnie, hogy visszaállítsa Ausztriának előbbeni állását Németországban, vagy lemond a hagyományos német politikáról és a birodalmat új alapon (kiemelte – Vajda) szervezi. Ez mindenesetre a leglényegesebb változás és válpont (választópont), mely Ausztriában beállott negyedfélszáz év óta, mióta Magyarország Ausztriával kapcsolatban áll.

Minő esélyei vannak az alternatíva első felének: Porosz- és Olaszország szolidaritás maradána, mert ha Ausztria visszanyerné főhatalmi állását, mindkettőre veszélyes volna. E két ország területi gyarapodásával kétszer annyi erővel rendelkezik, mint Ausztria, mely ugyanakkor erejében alaposan megfogytakozott; a két nemzeti erő (porosz–olasz) 50 milliója ellenében a széthúzó polyglott Ausztria 30 millióval áll szemben. Mi esélye lehet így a győzelemre?! Így nem marad más hátra, mint a birodalmat új alapon szervezni.

Három alap: német, magyar és szláv kínálkozik három alakban, centralizmus-, dualizmus- és föderalizmusban. Vajda a három alaphól a magyart választja, minthogy Magyarország név szerint és diplomatie ugyan eddig nem, de ténylegesen: a valóságban mindig központja volt az osztrák birodalomnak. „Olyatén állapot volt ez, mint midőn a mostoha gyermek, mert munkás, erős, táplálja anyját, míg a kényeztetett édes gyermek csak emennek munkája gyümölcsét élvezi. Az osztrák német ábrándozhatik nagy német hazáról, a szláv nagy déli vagy éjszaki Szláviáról; egyedül a magyar az, melynek itt élni halni kell.” Magyarország egyedül az, mely minden idő és körülmények közt Magyarország marad, föltétele, hogy Ausztria Magyarországgá tegye, csakis így lehet a birodalomnak összetartó tengelye.

A birodalom szláv eleméről mint politikai tényezőről téves fogalom uralkodik: eszerint a szlávság képezi a birodalom népességének a többségét. Ez annyiban igaz: szláv ajkúak. De ezen elemet terület, vallás és nyelv különféle politikai tömbökre osztja, ugyanakkor érdekeikben elválasztja. A szláv elemből Cseh-Morvaország a legnagyobb, de ez is egyharmada a Magyarországnak s fele német, egészében pedig német kultúrával bír. Horvát-Szlávia lakossága 1 millió. A román elem meg nem szláv, s izoláltsága a magyarral szövetségre lépni ösztönözheti. Ezek után természetesen, hogy keleten a kultúrát ez elemek nem hivatottak terjeszteni s ha tennék, alávetné-e magát e kultúrának akár a német vagy a magyar?

Magyarország területileg, államjogilag számottevő politikai egység, de erről is tévesek a nézetek. Nem azt kell számba venni, hogy hány ember beszél magyarul, hanem azokat, akik a magyar állameszméért lelkesednek, akik magyaroknak tartják magukat, kik a magyar elemmel tartanak. Magyar politikai nemzet van 11 1/2 millió lélek, a magyar- és erdélyországi románok száma 2 millió, horvát-szlávon 1 millió, szerb, rutén, tót együtt 1/2 millió; hogy 11 1/2 millió magyar politikai egységben több erő van, mint az osztrák birodalom megosztott többi fajaiban mindössze, azt a leviharzott 17 év előtti mozgalom (a forradalomra és a szabadságharcra gondol) elvitázhatlan tényben bizonyította be.

Hazánkban a nemzetiségi kérdés nem valóságos, mesterséges alapokon áll és az is mulékony. Magyarországon 48 előtt nem is volt. Most az idegen ajkú honfit legjobban becsüljük. A nemzetiségi kérdést az 1848-i és 1861-i osztrák kormány csinálta és azóta némileg a magyar is. Az osztrák kormány a magyar törekvések ellen csinálta a nemzetiségek teljesíthetetlen követeléseit. Ha Magyarország önálló lenne, megszűnne – ha nem is egy napon, de – pár év múlva a nemzetiségi kérdés.

A magyar alap azért is legajánlatosabb, mert az legkevésbé sem fenyegeti a többi nemzetiséget s a többi tartományok féltékenységét, ellenkezését legkevésbé idézné föl. Míg a német alap ellen a magyar és a szláv, a szláv ellen a magyar és a német elem képezne hatalmas ellenzéket. Azonfölül a józan ész törvénye, hogy a *legerősebb elem* (kiemelte – Vajda) képezze a központot. Egy nagy erős magyar birodalom nem ábránd, mert már létezett, csekély eltéréssel azon határok között, melyek a mai Ausztriát környezik.

A három alakból: centralizmus, dualizmus, föderalizmus, a dualizmust választja alkotmányos alakban, mert már létezett több századon át. A dualizmuson nem érhető két külön állam egy felelős miniszteri rendszerrel, ebből megint csak reichsrat kerekedne, veszélyeztetné Magyarország önállóságát s vele a birodalmat. Néhány politikus azt hiszi, a titkolózás, rejtélyeskedés a nemzetet szemben a nyilvánosság előtt, a politikai bölcsesség netovábbja. Ezen szellemi eszközök a kabinetek közt megjárják; de népvezetőknel a szószék és a sajtó terén, a néppel szemben hasztalan akarnánk tagadni oly dolgot, melyet a nép józan elméje csakhamar be fog látni: Ausztria egysége – a világ akármely más birodalma sem – nem tűr meg két önálló hatalmat, még kevésbé hármat, ezért dualizmus, föderalizmus csak a valóság elpalástolására kitalált szavak. Hatalom csak egy lehet a birodalomban, csak az a kérdés, hogy a három elem: német, szláv és magyar közül, melyik legyen a diplomáciai vezérlő nemzet. Az osztrák–német elem, „ha a birodalom egységét őszintén, igazán ohajtja, nem mondhat mást, minthogy ez csupán a magyar lehet”. Még akkor is, ha a 10 millió magyar 20 millió német, szláv fölött vezérkedne, mert a három elem közül *egyedül* a magyar az, mely *nemzeti létét* a másik kettő uralma által fenyegetve látná, míg a magyar birodalmi alap egyiket sem veszélyezteti (kiemelte – Vajda). De még egy hatalmas szempont szól mellette: a német vagy szláv elem veszélyeztetheti magát a birodalom fennállását, miután az mindegyik más, egy nagy középpont felé gravitál, míg a magyar e két elemet, mint erős derék a két kart, összetarthatja. A magyar alap mellett az osztráknémet nem szűnik meg német lenni, ugyanígy a szláv is, és büszkékké lehetnek nemzetiségükre. De egyebet e birodalomban nem kívánhatnak ésszerűleg, mint nemzetiségük biztosítását, anyagi jólétet, polgári szabadságot. Mindezt a magyar alapon elérhetik, sőt a birodalom mai épségében, csak ez alapon. Ausztria és vele 17 év óta a birodalom gyengülését Magyarország elégtelensége okozta: Solferino és Königrätz annyit jelent, mint Magyarország elégtelensége.⁶ Magyarország oly erős, hogyha csak *nem mozdul*, már ezt a birodalom többi összes népének erőfeszítése ki nem pótolja (kiemelte – Vajda). A magyar faj uralma a szabadság, a szabadelvű haladás, az emberiség diadala. Így üdvözlőné azt Európa, sőt Ausztria minden ajkú népfaja. Példa az újonnan egyesülő Észak-Németországnak, mint lehet külön királyságok alatt, Poroszország vezetése mellett diplomáciailag és katonailag egyesülni.

Egy magyar alapon rendezett birodalomnak egyetlen természetes ellensége lenne: Oroszország. De ellenében természetes szövetségeseink lennének Olasz–Francia- és Németország, a jövő urai. *Az eszmét, hogy a magyar elem legyen a birodalom központja, nem az uralom-, csak az önfenttartás vágya szüli a magyar politikuskban.* „A magyar nemzet nem azért művelte és emelte föl magát az európai műveltség színvonalára, nem azért tett szolgálatokat a kereszténységnek, hogy kelet parlagának trágául szolgáljon!”

A magyar nemzet pedig ne várjon, hogy a 48-i törvényes alap mint a mézharmat keblére hull – a P. Napló doktrínér hőseinek cikkei és dikciói következtében. Jöjjön tisztába a nemzet a lehetőségekkel.

A Lajtán innen és túl parlamenti felelős kormány és a birodalom egysége circuli quadratura: matematikai lehetetlenség. „Én a parlamenti felelős kormányt tartom a legjobb kormányának; ae fájdalom, e boldogságban *a Lajta mindkét fele egyszerre nem részesülhet.*” (Kiemelte – Vajda.) A kettős cél elérése: hogy a birodalom együtt maradjon, ép, erős egésszé forradjon és emellett Magyarország nemzeti önállása is megőriztessék, egy mód van, Magyarországot tenni központtá, a magyart katonai és diplomáciai vezetővé s a többi tartománynak minden lehető autonómiát, a legszabadelvűbb polgári intézményeket megadni.

A magyar a Szent István-korona területén túra nem fog menni sem területért, sem magyarítani. „Dixi et salvavi etc.”⁷

Az a tény, hogy Vajda ezt az 1866-ban megjelent röpiratát 1881-ben időszerűen, az alap gondolatokat megtartva, átpolitizálja, megbízója, báró Podmaniczky Frigyes szabadelvű párti politikusknak megrendelésére és honoráriumá ellenében történt, eszmei befolyásolás nélkül.

⁶Solferino: ez olasz falunál verte meg Garibaldi 1859-ben francia segítséggel az osztrákokat és felszabadította Lombardiát. – Königrätz: vagyis a közelében levő Sadowánál 1866. júl. 3-án a poroszok megverték az osztrákokat.

⁷Ti. dixi et salvavi animam meam, bibliai idézet Ezekiel próféta könyvéből (i. e. VI. sz. Öszövétség).

Az 1866-i röpirat vázlatos ismertetéséhez párosítva az 1881-nek egyező szempontjait, megkapjuk Vajda szerzőségének bizonyítékait. Ez utóbbiban is *elem, alap, alak* fogalmakkal operál.

Hogy a birodalom súlypontját a magyar elemre kell helyezni, egységét az önálló Magyarországra alapozni, nem új gondolat, sőt a XVIII. századtól kezdve megtaláljuk. A XIX. században Széchenyinél is felvetődik, s hogy Heckenastnál megjelent röpiratokat idézzünk: Kemény Zsigmondnak a *Forradalom után, Még egy szó a forradalom után* c. röpirataiban; Vajdának pedig számtalan publicisztikai írásában. Miként az 1866. évi röpiratban, 1881-ben is kimondja újra: a nagy tűzfal, mely által a német elem elsőégi állását, a monarchia egységét megtarthatta, nagy Németország volt, de ez Szadovánál és Szedánál leomlott. A monarchiában a német elem elvesztette uralkodása alapját: azt az állást, melyet eddig mint a német szövetség főoszlopa elfoglalt. Érti, hogy *szerepet* kell *cserélnie*, és talán még nem határozott az iránt, hogy kivel cseréltesse el e szerepet, a magyarral-e vagy szlávval? (Kiemelte – Vajda) – de mindenesetre idejénvalónak látja ez iránt tapogatózni, melyik legyen ez az egy. Hogy három külön nemzetből álló *monarchiában* – magyar–német–szláv – mind a három közt *eggyaránt* lehetne a hatalmat elosztani: ez számtani lehetetlenség. Kérdi, mikor lesz erősebb a monarchia: ha a létele összes lakossága hazafiúi érzelmeinek *demoralizációján*, vagy az ezek közt legerősebbnek *nemzeti lelkesedésén alapszik?* (Kiemelte – Vajda.) Akár a németnek, vagy a szlávnak adnák a vezérszerepet, a központi hatalomnak mind a három fajú elem demoralizációjára kell törekednie, hogy a birodalom épségét fönntarthassa. Meg kellene tagadnia, alárendelnie faji érzületét, nagy nemzeti érdekét, melyért egyik faj sem lelkesedne. A magyar nem, mert el lenne nyomva. A német és szláv nem, mert Berlin vagy Pétervár megsúghatná neki, hogy midőn meddő, sőt romboló vetélkedésre hívja ki a faja egy töredékét saját anyatörzse ellen, voltaképp *áruást* (kiemelte – Vajda) követ el az anyatörzs ellen. A Habsburg-monarchia e két alap egyikén sem lehetne független, mert *alkura* (kiemelte – Vajda) kellene lépnie vagy a nagy szláv, vagy a német birodalommal, vazallussá egyik vagy másik protektorával. Erkölcsei alapja is hiányoznék a monarchiának: kifelé törekednék a német, a szláv, de azonképp a magyar is. A monarchia küllői tengely nélkül maradnának és szétesnének, mert a magyar *nem* fogja beérni sokáig azzal *alappal sem*, melyet a 67. kiegyezés számára kijelölt (kiemelte – Vajda): nem nyújt létének elegendő biztosítékot, holott ő a monarchiában a legnagyobb tömör egység. Ő itt egyedüli nemzet, a többi csak hulladék. Mostantól, hogy a nagy nemzeti egyesülés folyamata megindult (olasz, német egységre gondol Vajda), akár a német, akár a szláv elem kapja keze közé a monarchia összetartó kapszál szolgáló hatalom eszközeit – azokat a magyar faj teljes *beolvasztására* fogná fölhasználni. Ezért kell a magyarnak kezébe ragadni a hatalom eszközét.

Ha a magyart tesszük a monarchia központjává, sem a német, sem a szláv elem nem fog kétségbeesni nemzeti léte miatt. A magyar nem veszélyes a nemzetiségekre, csak élni akar és még saját otthonában sem törekedett az idegen elemek beolvasztására. A magyarság nemzetiségi szempontból *semleges* hatalom s ez legtermészetesebb ok arra, hogy ő legyen azon központ, mely fönntartja az *egyensúlyt* a kifelé divergáló két elem közt, fönntartja katonai erejével is. A monarchia összetartó kapszál egy közös hadseregnek lenni *kell*, világos, hogy hadsereg *nemzeti* csak úgy lehet, ha magyar lesz; abba nemzeti lelkesedést csak a magyar szellem lehelhet, ezért lenne a magyarul vezényelt magyar hadsereg a közös hadseregnek elitje. Mi nem akarunk, nem *akarhatunk* magyarosítani a Szent István-birodalom határain túl, tőlünk nem félhet a német–szláv elem, nem is fél, s ha lárma, ez csak vaklárma, de mi félhetünk, ha a főhatalom az ő kezükben marad. A mi nemzeti önértetünk beéri azzal, ha a mi szűkebb birodalmunk katonasága magyar lett és annak, valamint az összes fegyveres erőinek főparancsnoka a magyar király. A magyart Európában árvasága, rokonalansága, az itt élni-halni kell⁸ helyzete kényszeríti a hegemonia megragadására. Mi nem támadó, csupán védekező állást kívánunk elfoglalni. Előttünk a választás: *vagy beolvaszni e birodalomba, vagy lenni urává e birodalomnak*. Ha mi erre nem akarunk vállalkozni, az a „ház” (Habsburg) meghívhatja e szerepre a szláv elemet. Ha akarunk, akkor nyilatkozzék ez akarat egy *magyar birodalmi párt* (kiemelte – Vajda) alakulásában, mely mondja ki, hogy érte meg a magyar nép és a dinasztia, miszerint célja a magyar nemzet függetlenségét, létének biztosítását a monarchia fönntartásának céljával egyesíteni.

Diplomaták egymással szemben titkolózhatnak, rejtegethik céljaikat, alapeszméiket. De népekkel szemben nagy politikai célok csak úgy lehet kivívni, ha e célt legalább sejtetni, kitalálhatni tudjuk.

⁸ Vajda szerzőségére utal Vörösmarty Szózatának itt és az 1866-i röpiratában is megtalálható idézete, mellyel publicisztikájában többször találkozunk.

Ennyi az összehasonlítás alapjául szolgáló 1881-i Vajda-röpiratból készített, bizonyító erejű szemelvény; ahhoz azonban elegendő, hogy az 1866-ban megjelent *Magyar politikát* a Vajda-művek közé soroljuk.

A következő két, szerzői név nélküli röpiratot Vajdának tulajdonítani magától értetődő, mert egyazon forrásra, illetve műre vezethetők vissza: *Polgári szabadság és önkormányzat*. Dr. Lieber hasoncímű könyve után szabadon magyaríták Scholz Viktor és Vajda János. Pest 1869, Heckenast Gusztáv. XII, 158. o. Az 1866-ban megjelent *Magyar önkormányzat és birodalmi egység* c. röpiratban félremagyarázhatatlan célzást tesz erre az előszó. A „magyarított” műnél az eredeti, Francis Lieber: *On civil liberty and self government*. London 1853, sokkal terjedelmesebb, XV. 582 oldal. Nyelvet tudó politikusaink forgathatták, Kossuth Lajos mindenesetre, mert könyvtárából származik az a példány, melyet az OSZK őriz.

Magyarításon nemcsak a kivonatos, szabad fordítást kell értenünk – ezt Vajda végezte, a kassai ügyvéd, Scholz Viktor, az onnan származó Heckenastnak ismerőse, jogi, közjogi szempontból átnézte, – hanem az eredeti műben foglaltaknak a magyar viszonyokra való alkalmazását.⁹ Nem tudjuk, hogy az átültetés ötlete kié volt: Heckenasté vagy Vajdaé, tény azonban, hogy Vajdának számos általa ösztönzött cikke jelent meg Francis Lieber műve nyomán, röpiratain kívül.¹⁰ Közlésüket Heckenast és Vajda a korukat foglalkoztató, az állam és a társadalom életére kiható legfontosabb kérdésekre adandó válasz miatt érezték szükségessé, valamint azért is, hogy a hatalommal történő visszaélés soha és sehol se kerülhessen a törvény hatáskörén kívül: „tulajdonképpen törvény nincs is máshol, csak ott, ahol a törvény maga a legnagyobb hatalom” – írta Vajda magyarított műve előszavában.

A 116 oldal terjedelmű (8. réti) *Magyar önkormányzat és birodalmi egység* c. röpirat Előszavában Vajda kiemeli: úgy érzi a most ülésező, a kiegyezés pontjait előkészítő országgyűlés munkájához minden magyarnak, átérve a felelősség roppant súlyát, munkásan hozzá kell járulnia; csak némely, a politikai képzettséget nélkülöző követjelölt, ki ama „quid valeant humeri, quid ferre recusent”-tel nem törődik, nem számol a feladat óriási nagyságával és könnyűszerrel bevégezhetőnek tartja.¹¹ A megoldandó nagy kérdés: miképp lehessen a nemzeti függetlenség hű megőrzésével az eddiginél olcsóbb önkormányzatot akképp továbbfejleszteni és örök időkre biztosítani, hogy mindkettőnek a Lajtán túl lakó testvérekkel közössége mellett, a birodalom nagyhatalmi állása is sziklaszilárd alpra fektetessék, és az államháztartás az eddigieknél kisebb áldozatokat követelni kénytelenítessék.

„E kérdések feletti elmélkedés bátorítja minket, addig is, míg az angol selfgovernmentnek bővebb elemzéséről, s hazai viszonyainkhoz alkalmazásáról szóló, kimerítőbb munkákat közrebocsáthatnók (kiemelte D. Szemző – vagyis Fr. Lieber könyvének fordítását) e néhány sor írására, mely a leg-halványabb vázlat az azokban foglaltaknak . . . és ha a tisztelt olvasó azokra az „et voluisse sat est”-et rámondja, bőven megjutalmazva leszünk. Pest, 1866. január hóban A SZERZŐ”.¹²

⁹ Vajda már előzőleg is fordíttatott angolból, erre utalnak a Heckenast kiadásában, Greguss Ágost és Hunfalvy János szerkesztésében megjelenő *Család Könyvének* 1858-i évfolyama (277–279. o.): V. J. jeggyel *Georg Henry Lewes The life of Goethe* c. munkájából Shakespeare és a huszonegyéves Goethe címen fordított részlet, valamint a Magyar Világ véleménye 1866. jan. 18-án a Shakespeare-fordításokról (13. sz.): „Vajda János kitűnően hivatott volna Shakespeare magyarításánál közreműködni.” – Valószínű, hogy Scholz, aki SZINNYEI, *Magyar írók élete és munkái* c. lexikonában csupán ez egy művel szerepel, a magyar szöveget nézte át.

¹⁰ Ilyenek például a Heckenast kiadásában és Vajda szerkesztésében megjelent *A Nép Zászlója* 1868. okt. 10-i *A személyes szabadság*, nov. 28-i *Törvénykezésünk hiányai*, 1869. ápr. 3-i *Előszó Lieber: Polgári szabadság c. könyvéhez*, mely egyben hivatva volt a megjelenése küszöbén levő magyarítást propagálni. – Erre vezethető vissza az 1871-ben szintén Heckenast kiadásában, Pozsonyban megjelent Egyéni nézetek c., 1869-ben *Iffjú Magyarország* címen készített Vajda-röpirat, mely lényegében a polgári szabadságot, a társadalmi egyenlőséget a béke pilléréként tárgyalja. – Vö. D. SZEMZŐ Pirokska, *Vajda János „Iffjú Magyarország” című röpirata*. ItK 1979. 1. sz. 86–92. o.

¹¹ „Quid valeant humeri . . .” Horatiust idézi: „Versate diu, quid ferre recusent / quid valeant umeri”: Fontolgassátok hosszan, mit vonakodik cipelni s mit bír el vállatok (Epist. 2, 3, 39–40.).

¹² „Et voluisse sat est”, Propertius idézi: „In magnis et voluisse sat est” = Nagy dolgokban az akarás is érdem.

Ez Előszót követi XII szakaszra osztott fejtegetése. Szól az országgyűlésre összehívó királyi levélről, a szeptember 20-i manifesztumról, Ferenc Józsefnek a budai várba történt látogatásáról, akit mi is alattvalói hűséggel tisztelünk, akár az angol királynéját, tiszteljük, mint a népfenség magasztos jogainak konkrét képviselőjét és depozitáriusát, a kegyelem forrását és a törvényhozásnak a nemzettel egyenjogú másik felét; de mint alkotmányos nemzet, nem a patriárkális viszonyt, hanem a törvények teljesítését keressük.

Felvázolja a magyar nemzet politikai jellemfejlődését az Árpád-, a vegyes házból származó és a Habsburg-házi királyok alatt. Ezen idők folyamán a hatalom túlhajtásai és alkotmányzetei ellen hozták a rendek a korona szentesítésével azokat a törvénycikkeket, melyek értelmében Magyarország független és szabad ország, hogy saját törvényei és nem az örökös tartományok kormányának mintájára kormányoztatik; hogy a törvényhozás a nemzettel és a fejedelemmel közös; végre, hogy a végrehajtó hatalmat a király a törvények értelmében gyakorolja. 48-ban megpróbálta a nemzet a törvénnyel és hatalommal való visszaélést megszüntetni, a világsi katasztrófával végződött. A röpirat szűk keretei és a túlságos közelség nem engedi, hogy erről bővebben szóljunk, csak annyit: a forradalom oka volt „Iliacos intra muros, et extra”.¹³ A Bach-rendszer a nemzetet az alkotmányos népek sorából kitörülte. – Szól az 1861-i országgyűlésről, melynek célja lett volna az uralkodó részéről függően maradt alkotmányos kérdések elintézése. Rátér a korában eluralkodott birodalmi ellen-tételekre és „kóranagyokra”: a nemzetiségek elégtelenségeire és követeléseire, a Lajtán túliak állam-testén, a népek zsírján élődő bürokrácia mételyére, hódítási törekvéseikre. A közgazdaságban, iparban, kereskedelembe, mezőgazdaságban beállott, fenyegető csődhelyzetre, a kiürült, hitelét veszített kincstár. Nincsen megfelelő külállamszövetségünk sem: a birodalom el van szigetelve. A déli német államok bizalmát és rokonszenvét elvesztettük, ellenséges terveket szövő államok környezik a birodalmat, mint ezt a krími háború alatt kiengesztelhetetlen bosszúra tüzelt orosz, a spoliációkból nagy birodalom urává lett francia és a német hegemoniáért máris sikerrel küzdő perfid porosz igazolják. Ilyen helyzetben állítják rólunk, hogy mi nem nemzet, csak nép vagyunk, s kívánják, hogy áldozzuk fel jogainkat, holott nélkülünk, a mi védőbástyaszerepünk nélkül a Lajtán túliak sem léteznének. Az orvoslás első lépése a jogfolytonosság visszakövetelése. Az országgyűlés nem szorítkozhat csupán a dualizmus kiszélesítésére: a nemzeti egységre önmunkásságú selfgovernmenti épületet kell emelnünk.

A *selfgovernment* szerint a társadalom az állam funkcióit, a fennálló törvények teljesítése és egyéni felelősség mellett, saját vállaira veszi; azokat egyéni önmunkásság által a községi körből fokontként tagulobb körbe viszi át, és a funkciók teljesítésére szükséges eszközöket maga szolgáltatja ki; végre az öntevékenységu elemeket egymással s magával az állammal is a törvényhozás felsőbb régióiban találkoztatja. Az állam maga a funkcióit teljesítő társadalom öntudatos mozgását érintetlenül hagyván, csupán a figyelő és szigorúan ellenörködő szerepére szorítkozik. Ide kapcsolódnak a bíróságok működése, az igazságszolgáltatás bírói gyakorlata. A *selfgovernment* megvalósítása nem megy máról holnapra – állapítja meg Vajda.

Önkormányzati rendszer esetében a birodalom államcsoportjainak államviszonyai is hozzáidomítandók. Valamennyi országában demokráciának kell uralkodnia. Minden ország autonómiával bírván, állam- és társadalomközi viszonyát, saját szerű helyzetének számbavételével, a többiekéhez egyenlőleg rendezi és így valamennyi ország ezen homogeneitás által egymáshoz szorosabban fűződik. Az egy birodalmon belüli társadalmi államok a törvényhozás terén az államfővel találkoznak mint törvényszentesítő hatalommal. A törvényhozás a társadalommal közös ténykedés, a társadalom és állam jól felfogott érdekében történik.

Vajda említi azokat az országos szerveket, amelyek a közös ügyeket az össz-szövetségi államülés elé viszik. A szövetségi ülés minden évben, és pedig váltakozva Bécsben, Pesten, Prágában tartatna, és elnök az országcsoport azon tagja, amely országban az ülést tartják. Az országcsoportok szövetségi gyűlésén eldöntötteket a szövetség felsőházi tagjai elé is vitetnek és a két ház közt létrejött megállapodást a király szentesíti.

A birodalmi minisztereket a király az országcsoportokból választja, a miniszterelnököt minden korlátozás nélkül ő nevezheti ki.

¹³ „Iliacos intra muros . . .” Horatiust idézi: „Iliacos intra muros peccatur et extra” = Ilion falain kívül és belül bűnöznek (Epist. 1, 2, 17.).

Az államcsoportok szövetségi gyűlésének tárgyai a következők lennének: az *összbirodalmat érdeklő közös államügyek*; ilyen a pénz- és hadügy. Vajda mindkettőre az angol mintát fogadja el. A társadalom vagyona feletti rendelkezés a társadalmat illeti. – Ha a birodalom nagyhatalmi állását akarjuk, a fegyveres erővel való rendelkezés jogát az államfő kezébe kell helyeznünk.

Második tárgy: az egyes országcsoportok oly jelentékeny ügyei, melyek az összes országcsoportok összhangzó közreműködése által nyerhetnek kedvező döntést és az össz-szövetségi birodalom közérdekét is képezik (ipar, kereskedelem, közlekedés, közgazdaság).

Harmadik tárgy: az államkormány egyes tagjai ellen az alsóházban emelt vádaknak a felsőházbani eldöntése (honpolgárok elnyomása, visszaélés a hatalommal, az állampolgárt sértő intézkedések).

Az országgyűlésen már most meg kell állapítani a rendezési főelveket: 1. A birodalmi népek társadalmi és államközi viszonyukat a selfgovernment alapján rendezik. 2. A birodalom eddigi kormányai által államai vállaira rakott terheket mint közös terheket belajstromozzák, elvállalják, de jövőre egyedül oly államkölcsönöket fognak érvényesen kötni és őket terhelőknek tekinteni, melyeket az ő megegyezésükkel kötöttek. 3. A közös anyagi érdek, a személy- és vagyonbiztonság feletti összhangzó bíraskodás. 4. A birodalom egyes országainak anyagi érdekeiért az országcsoportok, hitelének kölcsönös támogatására, szövetkeznek. 5. Az országgyűlésen egybegyűlt képviselőink, a jogfolytonosság kérdésének méltányos megoldása után, kifejezzék: Ferenc József magát Szent István koronájával megkoronáztatván, kapcsolja még erősebben magához a nemzetet.

Ha alkotmányküzdelmünk sikerrel jár, a longae litis pört befejeztük; ha pedig akár a nemzetnek, vagy valaki távolabbi rokonságnak tagja ellene szót emelne, sűgjük a fülébe a költőnek ama előtőrésre serkentő szavait: „Tu ne cede malis, sed tanto audentior ito.”¹⁴

A harmadik eddig ismeretlen röpirat: *A köztörvényhatósági önkormányzat biztosításáról*. A szabadság híveinek (terjedelme 102 o., tartalma: Előszó, követi öt fejezet és Végszó) 1867. május végén bocsátotta útjára (vö. Előszó); ez már az uralkodó által februárban kinevezett Andrássy-kormány megalakítása és a május 29-én a kiegyezési törvénynek a képviselőházban való elfogadása táján lehetett. Vajdát ez utóbbi aggodó elégtelenséggel tölti el, 67 eltér 48-tól, nem biztosít teljes, önálló alkotmányosságot. E fölötti keserűséget, az újra rabszolgává süllyedni készülő honfitársai veszélyérzésének ébresztését fejezi ki a március 29-én megjelent *Luzitán dal* c. költeményében is.¹⁵ A röpirat pedig a kiegyezéssel járó vészes következmények meggátolásához ad sürgető tanácsot. Az útmutatók – mint írja benne – „egy angol frónak eszméi az önkormányzat lényegéről”, vagyis Lieberéi, így az előző röpirathoz csatlakozik.

Kiinduló gondolata: az ország kormányzatában levő felelősség mellett is szükséges a teljesen szabad helyhatósági önkormányzat, ezt bizonyítják a helyhatósági közélet nehézségei. A demokratikus államban csak a törvény uralkodjék, melynek megtartásáért felelős a kormányzat, de lényeges kiegészítő részét a helyhatósági önkormányzat képezi, biztosítéka annak, hogy Ausztria a birodalmi népek erejét ne nyelhesse el. Kik a nép érdekeit védik, helyesen állítják, hogy a korona, a monarchiai elv nevében nyert számos előjogainál fogva még magában véve is oly roppant centralizált erőt képez, hogy azt csupán csak a nemzet törvényhozási erejének centralizációja ellensúlyozhatja. A valódi szabadelvűség, mely az egész igazságért küzd a monarchiai erővel szemközt, a szabadságra nézve nélkülözhetetlenek tartja a nemzet törvényhozási erejének felelős kormánnyal való centralizációját; az alsóbb fokozatokon önkormányzatnak kifejtésével s a kormány önkény elleni biztosításával, a közigazgatásnak lehető legnagyobb decentralizációját. Itt lép előtérbe a törvényhozási s bírói függetlenség fontossága. A centralizált törvényhozás erőssé, hatalmassá teszi a kormányt, hogy ez önkényeskedővé ne tegye a szabadság rovására, ellenében álljon a megyei és községi biztosított autonómia. Ehhez a törvények uralkodása teremti jogegyenlőséget a kormány és a municipiumok, községek között. Valamely törvény előkészítésekor, amennyiben részükről az vita tárgyát képezi, az országgyűléshez felirati joggal élhetnek. A municipiumok tanácskozási termeiből a politikai viták nem zárhatók ki: a 48-i törvényhozás

¹⁴ „Longae litis” hosszú civódásos pört. – „Tu ne cede malis . . .” Vergilius idézi: „Tu ne cede malis, sed contra audentior ito, quam tua te fortuna sinet” = Ám a nyomorúságtól te ne félj, szállj csak vele szembe, s hogyha nem enged a sors, annál inkább (*Aeneis*. VI. 95. sor). Vagyis: ne csüggedj a bajban, hanem bátrabban szállj vele szembe.

¹⁵ *A Luzitán dal*, II, melyről szó van, a Fővárosi Lapokban jelent meg.

nagy eszmét fejtett ki, midőn a municípiumokat a szabadság védbástyáinak nevezte, s kijelentette, hogy a municipális szabadságot a kormány felelősségével összhangba kell hozni.

A szabadság nagy tőke s e tőke általában az egyén tulajdona. Az egyén pedig önálló, szabad akaratú lény, aki a maga szabadságából a társadalmi rend érdekében csak annyit tartozik föláldozni, amennyi a többiek, az egyenlőség és az államéleti összeférhetőség érdekében szükséges. Szabad országban a község s ennek kormánya nem avatkozhatik az egyén magánügyeibe, melyek a községre nem tartoznak; ugyanígy a megye nem avatkozhat a község ügyeibe, melyek az összes megyét nem illetik. S végül az ország törvényhozása s ennek kormánya nem avatkozhatik a megyei municípium önkormányzati dolgaiba, melyek nem az egész országot érdeklik. Vagyis az egyén nem eszköze a kormánynak. Ország–municípium–község–egyén vitás ügyeiben mindenkor a bírói ítélet döntő – amennyiben törvénysértésről van szó; első fokon a helyhatósági bíróságé, további fokon pedig a felsőbb törvényszékeké. Az önkényt elhárítani, a szabadságot biztosítani minden esetben a független bírónak, a független törvénykezésnek a feladata. A bíró pedig nem lehet semmiféle hatalom vak eszköze, a független bírót csak a törvény és lelkiismerete kötelezi.

E röpirat megjelenésekor Vajda Heckenast megbízásából az áprilisban indított szélsőbal és Kossuth-párti hetilapjának a szerkesztővel, a képviselő Böszörményi Lászlóval egyenrangú munkatársa és vezércikkeiben is a szigorú alkotmányosság, jogfolytonosság hirdetője, a kiegyezési alku ostromozója. Feltételezhető, hogy újra számottevő publicisztikai működése, írásai vonzhatták a megalkuvó ki-egyezők és ellenzékük harcára kíváncsi olvasót. A röpiratok stílusa, nyelve gondos, képzett újságíró tollát dicsérik. Hú tükrei az elmúlt század történelmi-társadalmi eszméinek, ugyanakkor Vajda politikai oeuvre-jének nyereségét is jelentik.